

netwerk van
milieuprofessionals

Betreft: Aanbieding reactie op het Nationaal Milieubeleidskader

Datum: 31 augustus 2020

Geachte mevrouw Van Veldhoven,

De VVM, netwerk van milieuprofessionals, heeft haar leden opgeroepen een reactie in te dienen op het Nationaal Milieubeleidskader. In de zomermaanden zijn verschillende groepen leden aan de slag gegaan. Hierbij bied ik U twee reacties aan die door VVM leden zijn geformuleerd. Beide reacties zijn door meerdere VVM leden op persoonlijke titel ondertekend.

Tot slot wil ik U laten weten dat de VVM en de leden van de VVM graag betrokken blijven bij het vervolgproces. U kunt leden rechtstreeks benaderen en vanuit de VVM ben ik altijd bereid u in contact te brengen met onze achterban.

Met vriendelijke groeten,

Rachel Heijne,
Directeur VVM.

1. Reactie op concept Nationaal Milieubeleidskader

Onlangs heeft het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat het Nationaal Milieubeleidskader ter consultatie gepresenteerd en gevraagd om reacties op het concept van dit stuk. Wij maken graag gebruik van deze consultatieronde. In onderstaande notitie geven we aan welke punten in het milieubeleidskader wij onderschrijven, maar ook wat we missen en welke aanvullingen we voorstellen. Daarbij gaan we in op de vragen van het ministerie over de bouwstenen en dragen we punten aan voor de uitwerking van het beleidskader. We zijn bereid deze punten toe te lichten en uit te werken voor het vervolgtraject.

Ambitieuze doelen integraal benaderen

Het Nationaal Milieubeleidskader (NMK) is een ambitieus plan en geeft goede aanzetten om Nederland duurzamer te maken. Nederlandse activiteiten hebben echter ook mondiaal impact getuige recente publicaties van IPBES, het Special Report Climate Change and Land van het IPCC, the state of the Environment Report van het EEA en dergelijke. We vragen ons dan ook af hoe dit kader zich verhoudt tot internationale afspraken en het Europese beleid zoals dat onder meer is vastgelegd in de klimaatafspraken, de UN SDG's, de voornemens in de Green Deal for Europe.

Het NMK geeft de nationale milieudoelstellingen aan en geeft daarmee invulling aan dat wat ontbrak in de NOVI (nationale omgevingsvisie). In ons commentaar op de concept NOVI hebben we daar ook op gewezen. Wat nu beschreven staat in het milieubeleidskader, had een integraal onderdeel moeten uitmaken van een leefomgevingsvisie. Helaas heeft het Rijk leefomgeving en milieubeleid sectoraal ingestoken, terwijl ze juist van andere partijen vraagt om integraal naar maatschappelijke opgaven te kijken. Wij stellen voor dat de uitvoering van NOVI en NMK, daar waar Rijksregie is vereist, integraal wordt opgepakt en uitgewerkt, een advies dat eerder ook al door de Rli werd gedaan in haar advies (Rli 2018, Nationale omgevingsvisie: lakmoesproef voor het omgevingsbeleid).

Systeemverandering vereist

Duidelijk is dat de kwaliteit van onze leefomgeving onder druk staat en dat de draagkracht van de aarde wordt aangetast. Het is zaak om het tij te keren, stelt het Milieubeleidskader. Dat onderschrijven wij volledig. Echter om het tij te keren, voldoet het niet om milieukwaliteit alleen vanuit een antropocentrische invalshoek aan te vliegen. Er is een systeemverandering nodig, een overgang van een financieel gedreven economie naar een circulaire economie waar er een balans is tussen het natuurlijk, het sociaal en het economisch domein. Ofwel waarbij beslissingen niet alleen worden genomen vanuit een economisch perspectief, maar vanuit het perspectief van brede welvaart. Maak daarbij de zogenaamde "planetaire grenzen" van J. Rockström (Nature 2009) en de uitwerking daarvan in de "donut economie" van K. Raworth (2012) leidend.

Er zal gezocht moeten worden naar lange-termijn-oplossingen zoals nature-based solutions en niet alleen naar een technocratische aanpak waarbij korte-termijn-behoefte voor systeembehoud worden opgelost. Het gaat om het realiseren van een veerkrachtig natuurlijk systeem, niet alleen voor wat betreft de natuur, maar ook het bodem-water-sedimentsysteem en de functies of ecosysteemdiensten die dit systeem levert. Milieukwaliteit wordt in het NMK vooral in chemische en soms biologische termen beschreven. De draagkracht van de bodem, de fysische kwaliteit en de beschrijving van de bodem als levend systeem ontbreekt. Bodem vervult niet alleen beperkte functionele behoeftes, maar een vitale bodem is van nationaal belang en is essentieel voor het realiseren van brede welvaart en het realiseren van een circulaire economie, goede waterkwaliteit, drinkwatervoorziening, voldoende zoet water, vastlegging van CO₂ en is een bron van genen en

biodiversiteit. Ook het belang van de historie en de beleving ontbreken. Bodem en water worden niet als waarden op zich gezien en het NMK zou hierop moeten worden aangepast.

NMK en SDG's

Het belang van een goede milieukwaliteit wordt verbonden met de doelen die opgesteld zijn in VN-verband in de vorm van de zeventien duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's) die uiterlijk in 2030 gehaald dienen te zijn. Deze zijn ondertussen ook door verschillende gemeenten, provincies en waterschappen onderschreven. De SDG's kunnen gelaagd worden voorgesteld, waarbij de onderste laag (ecologie) de voorwaarden schept voor de middelste laag (maatschappij) en de bovenste laag (economie). We zien brede welvaart in feite als een balans tussen de verschillende sferen of domeinen. Duurzaamheid betekent voor ons ook dat er mensen bij betrokken zijn, en mensen niet alleen in economische zin.

De bouwstenen

Er worden in het Milieubeleidskader vier bouwstenen (voorkomen van milieuverliezen, afwenteling verminderen, voortdurende verbetering milieukwaliteit, verbinding en samenwerking) genoemd als basis voor het bereiken van de ambities. Als vijfde bouwsteen zou wat ons betreft gedacht kunnen worden aan **het sluiten van kringlopen**.

Deze bouwstenen zijn een goed uitgangspunt, maar behoeven wel nadere aanscherping en concretisering. Dat wordt te weinig gedaan en dat is een gemiste kans. Er zijn keuzes nodig en het Rijk moet daarover besluiten nemen.

Het Rijk zal sterker de regierol op zich moeten nemen en moet aangeven hoe ze die rol wil invullen. Dit kader zou ook een stimulans moeten zijn voor partijen die verdergaande maatregelen willen treffen. Dit vereist aandacht voor financiële instrumenten om dit te faciliteren.

We zullen de bouwstenen nader beschouwen en voorstellen doen voor aanscherping en concretisering.

Bouwsteen 1 Voorkomen van milieuverliezen

Inzetten op **veilig ontwerpen**, op preventie in het stoffenbeleid en ten aanzien van processen en producten, is een lovenswaardig streven. Genoemd wordt een aantal zaken, zoals onderzoek naar combinatietoxiciteit, uitbreiding producentenverantwoordelijkheid, safe by design ook in ruimtelijk domein, die nu reeds gaande zijn. Onduidelijk is hoe het Rijk denkt deze processen aan te scherpen en te versterken. Verder ontbreekt het aanpakken van producenten van producten van unsafe design. De overheid moet zich inzetten om producenten van verschillende branches met elkaar te verbinden om de ketens op elkaar af te stemmen, bijvoorbeeld de afval- en de voedselsector en zou burgers moeten stimuleren tot duurzame keuzes bijvoorbeeld door het inzetten van financiële instrumenten zoals het verlagen van de BTW op biologische en streekproducten.

De huidige Nederlandse economie moet veranderd worden in een **circulaire economie**. In het Milieubeleidskader wordt nu weinig aandacht geschonken aan het sluiten van kringlopen, het maken van korte ketens, het produceren in de eigen regio of een bedrijfsmodel gericht op huur in plaats van koop en de wijze waarop het Rijk hierop de regie kan nemen, niet alleen nationaal, maar ook als voorbeeld in Europees verband.

Het transitiedenken begint bij duurzaamheid en het zetten van stappen via transformaties. Dus naast externe effecten voorkomen of minimaliseren, zal ook duurzame ontwikkeling gemaximaliseerd moeten worden, bijvoorbeeld door het stimuleren van bottom-up initiatieven,

pilots en onderzoek. Backcasting van beleidsdoelen en het aangeven van de incrementele doelen om deze te behalen kan daarbij een nuttig instrument zijn.

De **regierol van de rijksoverheid versterken** is essentieel om het hele proces in goede banen te leiden. Het is goed dat dit zo uitdrukkelijk vermeld staat in het Milieubeleidskader. Dit was een belangrijk punt van onze kritiek op de NOVI. Maar hoe het Rijk deze regierol ziet en wat haar systeemverantwoordelijkheid is, wordt niet echt duidelijk. De regierol van het Rijk moet op doelformulering en –bereik versterkt worden, uitgaande van een samenhangende, integrale visie op duurzaamheid, met sturende principes voor aanpak en uitvoering. Daar ontbreekt het nu aan, en dat zijn voorwaarden voordat ook zinvol de huidige wetgeving gemoderniseerd kan worden. Aangesloten kan worden bij het pleidooi van het Rli . Dit vraagt om een passend (reflexief) monitoringprogramma qua inhoud en proces.

Bouwsteen 2 Afwenteling verminderen

De **vervuiler betaalt**, is een terecht uitgangspunt dat echter in praktijk niet altijd gerealiseerd wordt. Het is toch vooral een economische keuze om de markt te laten bepalen hoe ze produceert. Het Rijk stelt weinig eisen aan de productie: Waarom mag de landbouw het grondwater vervuilen en de bodem laten dalen, zonder dit te betalen? Hoe kan het zijn dat duurzaam geproduceerd voedsel of kleding duurder zijn? Hoe kan het zijn dat vlees veel goedkoper is dan groente of granen? Dit uitgangspunt strikt doorgevoerd, betekent financiële consequenties voor de agrarische sector. Het vraagt ook om Europese afspraken. Het Rijk zou daar in het kader van de gewenste transformaties actie op moeten nemen, nationaal en binnen de Europese Unie.

Dat **afwenteling naar elders** moet worden voorkomen, houdt in dat niet alleen naar het 'hier en nu' gekeken moet worden, maar ook naar het 'elders en later' en tussen milieuthema's onderling. Minder afwenteling wil zeggen minder globalisering en meer lokalisering, maar ook het stoppen van het lenen van de toekomstige generaties. Circulair Nederland, terugbrengen van de Nederlandse Earth Overshoot day en verminderen land grabbing.

Duurzame economie en gebiedsontwikkeling kunnen positieve factoren worden bij het vestigingsklimaat en de concurrentiekracht. Laten we proberen voorop te lopen! En de kennis die we hierbij opdoen ook weer exporteren!

Afwenteling tussen milieuthema's voorkomen, is een goed streven, maar daarvoor zijn keuzes nodig, een taak van het Rijk en de decentrale overheden. Vrijwel alle beschikbare methodes voor het bepalen van milieueffecten van grondstoffen en producten zijn vooral direct of ketengericht, maar nog nauwelijks circulair.

Onderzocht kan worden in hoeverre transities gesynchroniseerd kunnen worden die de afwenteling tussen milieuthema's verminderen. Wanneer transities samenvallen, is dit qua proces wellicht complexer, maar de milieuwinst is groter.

Voor het bepalen van afwenteling naar elders en tussen milieuthema's zijn dan ook nieuwe methodes nodig.

Bouwsteen 3 Permanente, stapsgewijze verbetering

Normen worden gehanteerd als **stepping stones** in de verbetering van de milieukwaliteit. Zonder het belang van heldere normen te willen onderschatten, draagt een dergelijke aanpak wel risico's in zich, namelijk dat alleen op normen wordt gestuurd. En dat een sectorale aanpak, op water, lucht, afval, bodem bepalend is voor het beleid.

We pleiten ervoor om een andere benadering te kiezen, om de voortdurende verbetering van milieu- en omgevingskwaliteit als kans te zien en om deze kwaliteit niet alleen vanuit de chemie te benaderen, maar tevens vanuit het natuurlijk systeem en haar ecosysteemdiensten. Streef ernaar dat elke maatregel gezondheid-, natuur- en duurzaamheidswinst oplevert en borg dat in het beleid.

Vul de milieuruimte niet op, maar boek de milieuwinst blijvend in.
Hanteer naast milieunormen streefwaarden voor gezondheid en natuur, als sturende uitgangsprincipes.

Bovengenoemde integrale benadering vraagt om systeemkennis en nieuwe beoordelingsmethoden, mede omdat systeemgrenzen niet altijd bekend en dynamisch zijn en afhankelijk kunnen zijn van veranderingen in milieucompartimenten en ecosystemen. Daarbij zou rekening gehouden moeten worden met tipping points en dus onomkeerbaarheid.

Bouwsteen 4 Verbinden en samenwerken

Verbinden geldt zowel internationaal als nationaal. Er is nationaal wel draagvlak voor duurzaamheidsinitiatieven, maar ingrijpende maatregelen stuiten op verzet. Internationaal kan Nederland het initiatief nemen. De Europese Green Deal biedt vele aanknopingspunten daartoe. Dat is goed voor het milieu, maar ook voor de Nederlandse burgers en de Nederlandse economie.

Schep als Rijk duidelijkheid en zorg ervoor dat milieuvriendelijk gedrag eenvoudiger en lonender wordt. Kennis vanuit de sociale wetenschappen voor het versnellen van gedragstransities bij burgers, bedrijven, bestuurders en bankiers, kan hierbij een belangrijke rol spelen.

Bouwsteen 5 Sluiten van kringlopen

Transformaties moeten gericht zijn op het houdbaar inzetten van grondstoffen en het natuurlijk systeem. Dit vraagt om het sluiten van nutriëntenkringlopen, grondstoffenkringlopen en het streven naar korte ketens.

Metten is weten

Om te bepalen of beleid effect heeft is monitoren essentieel maar zijn ook goede besluitvormingsmethoden nodig. Besluitvormingsmethoden zullen moeten aansluiten op de fasen in de transitie en integrale afwegingsinstrumenten omvatten voor meervoudig ruimte- en milieugebruik.

De afgelopen jaren is de monitoring op veel plaatsen afgebouwd en teruggedrongen. Het is essentieel om te monitoren en zo vast te stellen of de voorgestelde maatregelen impact hebben. De transformaties vragen daarnaast om nieuwe monitoringsystemen. Hoe zijn de systeemgrenzen te bepalen, hoe is de ontkoppeling tussen het gebruik van grondstoffen en milieudruk vast te stellen, hoe is de mate van circulariteit vast te stellen.

Dit is niet een verantwoordelijkheid van het Rijk alleen, maar het Rijk kan hierin wel de regie nemen en onderzoeken hoe ook andere partijen en burgers zijn te betrekken bij dataverzameling. Daarnaast bieden innovaties mogelijkheden om monitoring een nieuwe vorm te geven.

Met onze opmerkingen willen we bijdragen aan een versterking van het NMK en aan een duurzamer Nederland (en liefst ook een duurzamere aarde). De verschillende secties van de VVM zijn bereid om hun expertise ook op onderdelen van het NMK of voor de uitwerking daarvan te delen.

Ondertekend door de VVM-leden

Margot de Cleen, sectie Bodem en Landgebruik

Annemarie van de Vusse, sectie Water

Frank Pek, sectie Bodem en Landgebruik

Jan Juffermans www.voetafdruk.eu = Werkgroep Voetafdruk Nederland

www.platformDSE.org = Platform Duurzame en Solidaire Economie

www.degrotetransitie.nl = Campagne De Grote Transitie
www.transitieboxtel.nl = Werkgroep Transitie Boxtel
www.janjuffermans.nl = Mijn eigen site

Liesbeth Havenaar – Ingenieursbureau Mol

Ing. G.P.W. (Gert) Olbertijn, Stabilitas BV, www.stabilitas.nu

Peter Bultjes, voormalig TNO, Univ. Utrecht, Freie Univ.Berlin

Dr. Leo Meyer, ClimateContact Consultancy, www.climatecontact.nl

Jeroen Naaijens (voorzitter VVM van 1986 tot 1991)

Willemien Troelstra

Harry Vos (voorzitter sectie Natuur en Milieueducatie)

Chantal Van den Bossche, WECF – Women Engage for a Common Future (sectie Gezondheid & Milieu)

Ike van der Putte (sectie Klimaat en Energie)

Jan van der Kolk, Eco Conseil

Nicky Del Grosso (sectie Milieurecht en Praktijk) en verbonden aan de opleiding Milieukunde van Hogeschool Van Hall Larenstein te Leeuwarden

Wietze Jansen

Wietske de Boer

Chris Maas Geesteranus (sectie Natuur en Milieueducatie)

ir. R. Sandeep Punwasi - Volker Energy Solutions

Lonneke de Koning - de Rijk, RVO Zwolle

Ilia Neudecker, Foxgloves Advies, Leiden

Leo Henriquez

Peter Hermens, sectie Externe veiligheid (en voormalig bestuurslid VVM)

Petra Esser, NHL Stenden Hogeschool, Thorbecke Academie

Trudi Hengeveld (sectie Water)

M.H.M. (Michel) van Kesteren, Directeur DGMR Industrie, Verkeer & Milieu B.V.

Prof. dr. Frans Tonnaer, Emeritus hoogleraar Omgevingsrecht

Annemarie 't Hart

Mr Yvette Kleekamp namens Stichting Groene Grensverleggers i.o./Evergreen mediation en beleidsbemiddeling www.evergreenmediationenbeleidsbemiddeling.com

2. Reactie op milieubeleidskader 'Een schone taak'

Door ing. Sjef Staps en ir. Jelleke de Nooy van Tol, mede ondertekend door:

- Jeroen Aarts, coördinator MVO Nederland,
- Wietske Jonker-ter Veld, oud docent Integrale Milieukunde,
- Ebel Smit, senior expert water resources bij Waterfocus.

allen actief lid van de VVM, netwerk van milieuprofessionals

Datum: 30 augustus 2020.

Contact: s.staps@louisbolk.nl, 06 10919981.

Opzet van deze notitie:

- A. Algemeen: onze overwegingen voor het structureel anders opstellen van het milieubeleidskader.
- B. Reacties op letterlijke tekst uit 'Een schone taak'.
- C. Adviezen ingedeeld naar bijdragen voor bouwstenen en uitwerking naar uitvoeringsprogramma.
- D. Korte CV's opstellers

A. Algemeen

Onze indruk is dat het milieubeleidskader een plan van aanpak is voor het milieubeleidsveld, maar dat de andere aspecten van het overheidsbeleid, die juist zoveel impact hebben op milieu, onvoldoende bij de beschouwingen betrokken worden.

Het liefst zouden wij zien dat biodiversiteit en stikstofproblematiek (dat bij LNV ligt), en klimaat (dat bij EZ ligt) en Novi (ruimtelijke ordening) en Milieu (beleidsterrein van Stientje van Veldhoven) geïntegreerd worden benaderd in beleidsdoelstellingen, -organisatie en -uitvoering, in plaats van de sectorale benadering die in het beleidsstuk is gekozen (zie algemene reactie VVM). Daar doen wij hier voorstellen voor. We zijn ons ervan bewust dat we tamelijk directe taal gebruiken om helder te maken wat we bedoelen.

1. Biodiversiteit en klimaat zijn zeer belangrijke en urgente milieuthema's. Er zijn momenteel processen gaande die onomkeerbaar zijn en die de leefomgeving van ALLE toekomstige generaties verslechteren. Klimaat en biodiversiteit worden echter in 'Een schone taak' weinig genoemd, en van het benoemen van de urgentie is al helemaal geen sprake, met uitzondering van een verwijzing naar het Europese milieu-agentschap.
 - Op de openingsheet van de DG tijdens de presentatie op 14 juli jl, waarin hij tijdens de bijeenkomst de staat van het milieu beschreef aan de hand van zeven aspecten, werd klimaat zelfs helemaal niet genoemd! Terwijl dit het grootste milieuprobleem is!
 - In november 2019 bracht het IPBES haar rapport uit in opdracht van 130 soevereine landen. (IPBES: International Panel on Biodiversity and Ecosystem Services, <https://ipbes.net/global-assessment>; summary: <https://zenodo.org/record/3553579#.Xz61AizBo6g>). Het zegt kort samengevat: om

onzelf en de planeet te redden moeten we een structurele omslag maken naar nature based en natuur-inclusieve manieren van produceren en consumeren¹,

Advies 1: maak klimaatontwrichting en biodiversiteitsherstel leidende thema's in 'Een schone taak'.

2. De morele component is afwezig. Terwijl de vragen die nu voorliggen juist op het morele terrein liggen:
 - Mogen we de Aarde slechter achterlaten voor onze kinderen en ALLE toekomstige generaties, dan dat we haar ontvingen van onze ouders?
 - Mogen we, zoals we nu doen, het klimaat destabiliseren, en de leefomstandigheden van onze kinderen en overige toekomstige generaties verslechteren?
 - Mogen we onze problemen afwentelen op daar (andere gebieden) en straks (toekomstige generaties)?
 - We zijn als Nederland verbonden met de rest van de wereld. Milieu staat niet los van wat er wereldwijd gebeurt. De Club van Rome bracht d.d. 20 augustus 2020 haar advies "planetary emergency pan (<https://clubofrome.org/impact-hubs/climate-emergency/>) uit.
 - *Het zegt:* Too often, these interconnected emergencies are viewed in siloes, when there is an urgent need to address them as one integrated challenge. [The Planetary Emergency Plan](#), which was drafted in partnership with the Potsdam Institute for Climate Impact Research (PIK), aims to do just that. It provides a set of key policy levers addressing the crosscutting challenges of climate change, biodiversity loss and human health and wellbeing. It outlines a vision of transformation and regeneration, a roadmap for governments and other stakeholders to set in motion a decade in which the development path of our planet is steered onto one which is inherently beneficial for all living species, leaving no one behind.

Advies 2: maak de morele component integraal onderdeel van milieubeleid, en zet milieubeleid in de context van het grotere plaatje.

3. Centraal in het stuk staat het verbeteren van (materiële) 'welvaart'. Het is een symptoom van een samenleving die doel (welzijn) en middelen (economie) heeft verwisseld. Wij pleiten voor het – door de overheid - sturen op welzijn van mens, dieren en planten en – daartoe - een sterk verminderde ecologische voetafdruk; e.e.a. is goed verwoord in de petitie brede welvaart d.d. januari 2019, ondertekend door bijna 3 miljoen Nederlanders, vertegenwoordigd door ruim 30 nationale en internationale organisaties. Ook is onlangs de government for a well being economy² opgericht, door de vrouwelijke premiers van Schotland, Nieuw Zeeland en IJsland. Daar mag Nederland in haar beleid proactief zeker bij aanhaken.

Advies 3: stel 'welzijn' centraal.

4. Het ijkt het ministerie parten te spelen bij 'Een schone taak', dat milieuthema's versnipperd zijn over diverse departementen. Vooral de versnippering van klimaat bij EZ en biodiversiteit bij LNV lijken hierbij problematisch te zijn, gezien de zeer ondergeschikte rol die zij in dit stuk

¹ IPBES is an independent intergovernmental body comprising over 130 member Governments. Established by Governments in 2012, IPBES provides policymakers with objective scientific assessments about the state of knowledge regarding the planet's biodiversity, ecosystems and the contributions they make to people, as well as options and actions to protect and sustainably use these vital natural assets.

² <https://wellbeingeconomy.org/wego>

krijgen toebedeeld. Bij uitstek dienen milieu- en duurzaamheidsproblemen integraal te worden aangepakt. De huidige versnippering over departementen maakt dat onmogelijk.

Advies 4: maak de noodzaak duidelijk van een integraal milieubeleid, vanuit een ministerie of als dwarsverband, een rode draad door alle ministeries, uitgaande van een centraal belang, gesteld in het volgende regeerakkoord.

5. Sinds 1983 staat het als artikel 21 in de Nederlandse Grondwet: "De zorg van de overheid is gericht op de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu." In de praktijk echter verslechtert de kwaliteit van het milieu echter al decennia lang. (Denk aan dode bodems t.g.v. glyfosaat en mestinjectie, denk aan klimaat en biodiversiteit). De houding van de overheid is dus in strijd met artikel 21 van de Nederlandse Grondwet.

Advies 5: Houd je als overheid zo snel mogelijk aan de grondwet. Ga verder dan 'beschermen' en ga actief structureel verbeteren met breed overheidsbeleid, gezamenlijk met de andere departementen.

6. In 'Een schone taak' wordt een aantal malen gesproken over klimaatadaptatie. 'Klimaatmitigatie' komt in het document echter niet voor, terwijl daar juist de nadruk op zou moeten liggen. IPCC-scenario's beschrijven al dat een belangrijk deel van Nederland op termijn technisch en economisch niet behouden zal kunnen blijven

Advies 6: stel klimaatmitigatie boven –adaptatie

7. Het Nederlandse milieubeleid is steeds verder achterop geraakt in het spanningsveld met het bedrijfsleven dat andere prioriteiten heeft. Het hele systeem zit daarmee klem. Dat systeem faalt en is gewelddadig ten opzichte van biodiversiteit, klimaat, overige milieucompartimenten, duurzame ontwikkeling en toekomstige generaties. Een transitie kan niet tot stand komen als de belangen van partijen in het huidige falende, systeem deel uitmaken van onderhandelingen. Schrijnend daarbij is bovendien dat de belangen van toekomstige generaties bij die onderhandelingen niet vertegenwoordigd zijn.

Advies 7: ga niet uit van het vrijblijvende 'verbinden' of 'onderhandelen', maar beschrijf de stip op de horizon waar we heen gaan werken en stem beleid daar op af. Neem belangen van toekomstige generaties en een morele component serieus.

8. Tegengaan van uitputting van niet-hernieuwbaar en hernieuwbare grondstoffen is ook een issue dat geregeld moet worden, alsmede landgebruik en land use change, watervoorraden en bodemgebruik en tegengaan degradatie van bodem. En hoe geef je verlies aan biodiversiteit een plek in het belastings- / economisch systeem? Waarom niet in 'Een schone taak' al ingezet op:
 - a. een CO₂-taks die in een zeer breed gebied van de samenleving zo wordt bepleit?
 - b. vergroening van het belastingsysteem, dat in een zeer breed deel van de samenleving zo wordt bepleit?

Advies 8: neem een CO₂-taks en de vergroening van het belastingsysteem nadrukkelijk mee in het beleid.

B. Reacties op letterlijke tekst uit 'Een schone taak':

- p. 4: *tegelijkertijd zal het moeten blijven werken aan voortdurende verbetering van milieukwaliteit.*
Al met al is echter al decennia lang sprake van achteruitgang van milieukwaliteit.
- p. 4: *We moeten de problemen niet doorschuiven naar toekomstige generaties, niet verplaatsen naar andere regio's, niet inruilen voor nieuwe problemen of afwentelen op onze gezondheid.*
Dat is echter wat al decennia de kern van het Nederlandse regeringsbeleid is. Hoe dit zou moeten worden veranderd, wordt in het stuk niet aangegeven.
Advies 9: Voeg hier een morele component aan toe.
- p. 5: *Dit document vormt het samenhangende kader voor het milieubeleid van de toekomst, en reikt suggesties aan voor verdere ontwikkeling en implementatie.*
Hoe kan dit samenhangend zijn als de meest urgente thema's (klimaat en biodiversiteit) zijn ondergebracht bij andere departementen?
- p. 10: *Er is in de afgelopen decennia al heel veel bereikt. We hebben wereldwijd een coherente set van milieuprincipes en uitgangspunten afgesproken^{xxi}, die een belangrijk referentiekader blijven voor ons milieubeleid.*
Het is deze sfeerschets die zo in strijd is met de situatie. Er zijn juist enorme, urgente milieuproblemen ontstaan (klimaat, biodiversiteit) die gevolgen hebben voor ALLE toekomstige generaties.
Advies 10: stel de enorme, urgente milieuproblemen klimaat en biodiversiteit centraal in het beleid.
- p. 11: *In the state of the environment in Europe waarschuwt het Europese milieu-agentschap dat Europa wordt geconfronteerd met milieuproblemen van ongekende omvang en urgentie. Europa zal zijn doelstellingen voor 2030 niet halen als er de komende tien jaar niet snel actie wordt ondernomen om het alarmerende tempo van het biodiversiteitsverlies, de toenemende effecten van de klimaatverandering en het overmatig gebruik van natuurlijke hulpbronnen aan te pakken.*
Dit is feitelijk het enige punt dat in 'Een schone taak' over urgentie wordt gesproken. Het komt van buitenaf, van het Europees milieu-agentschap. Het ministerie van I&W lijkt daar ver van af te staan.
- p. 13: *niets doen is duur: communiceer dat met de bevolking.*
Advies 11: Maak de bevolking duidelijk dat werken aan verduurzaming ook economisch gunstiger is. Werk aan vergroting van het milieubewustzijn.
- p. 17: *duurzaam gebruik van biodiversiteit*
- p. 17: *versterkte regierol Rijksoverheid.*
Heel positief, want heel noodzakelijk.
- p. 26: *"Met de door de overheid gewenste majeure transitie op het gebied van klimaat, energie en economie staat Nederland voor ingrijpende maatregelen die diep doorwerken in het gedrag en handelen van mensen en bedrijven, en ook in de portemonnee. Deze boodschap wordt echter nog niet met zoveel woorden naar voren gebracht door de Rijksoverheid.*
Advies 12 : belangrijk punt: werk aan bewustwording.
- p. 19: *vervuiler betaalt:*
Advies 13 : ja, dit vooral consequent doorvoeren.

C. Adviezen ingedeeld naar bijdragen voor bouwstenen en uitwerking naar uitvoeringsprogramma

Aanvullingen op bouwstenen:

- maak klimaatontwrichting en biodiversiteitsverlies leidende thema's.

- maak de noodzaak duidelijk van een integraal milieubeleid, vanuit een ministerie of als dwarsverband, een rode draad door alle ministeries, uitgaande van een centraal belang, gesteld in het volgende regeerakkoord.
- houd je als overheid zo snel mogelijk aan de grondwet en dus ook aan artikel 21.

Punten om mee te nemen bij de uitwerking naar een uitvoeringsprogramma:

- maak de morele component integraal onderdeel van milieubeleid.
- stel 'welzijn' centraal in plaats van materiële welvaart.
- stel klimaatmitigatie boven –adaptatie.
- ga niet uit van onderhandelingen, maar beschrijf de stip op de horizon waar we heen gaan werken en stem beleid daar op af. Neem belangen die zijn verbonden aan een huidig falend en gewelddadig systeem niet mee in onderhandelingen (wel bij het bepalen van het transitietraject), maar neem belangen van toekomstige generaties en een morele component daarin nadrukkelijk wél mee.
- neem een CO₂-taks en de vergroening van het belastingstelsel nadrukkelijk mee in het beleid.
- maak de bevolking duidelijk dat werken aan verduurzaming ook economisch gunstiger is. Werk aan vergroting van het milieubewustzijn.
- Voer het principe 'de vervuiler betaalt' vooral consequent door.

D. Korte CV's opstellers

Ing. Sjef Staps is senior projectleider duurzame ontwikkeling bij het Louis Bolk Instituut voor duurzame landbouw, voeding en gezondheid. Hij is onder meer auteur van onder meer het boek 'Over de crisis niets dan goeds - Klimaat en biodiversiteit: inspirerende gesprekken over urgentie en hoop (2013) en het rapport Van bodemdilemma's naar integrale verduurzaming (Wetenschappelijke Raad voor Integrale Duurzame Landbouw en Voeding, 2015). Actief lid Vereniging voor Milieuprofessionals VVM.

mw.ir. Jelleke de Nooy van Tol, Catalyst4Change, expert in regie en facilitatie van participatieve integrale gebiedsontwikkeling en transitieprocessen (internationaal); auteur van de boeken Heel de Wereld (2013, Jan van Arkel), Transition to Agroecology (2016), Niet Normaal en hoe 't ook anders kan.... onze landbouw (2019, Eburon). Voorzitter Nieuwe Netwerk voor Voedsel en Omgeving, coördinator detransitiemotor.nl, deelnemer Transitiecoalitie Voedsel, actief lid Vereniging Milieuprofessionals VVM.